

Konec staré a možný počátek nové metafyziky [1991]

(část A)

Mezi filosofy zdomácnělo jakési opinio communis, vyjadřující distanci vůči tzv. tradiční metafyzice. Ke zvláštnostem tohoto zdánlivě o konvergenci svědčícího fenoménu náleží absence jakéhokoliv konsenzu, pokud jde o pochopení bytostné povahy samotné metafyziky (čili pokud jde o význam onoho původně knihovnického termínu). S tím pochopitelně souvisí celou situaci příznačně charakterizující naprostá divergence v přístupu k metafyzice, jak se projevuje v přítomné době. Důsledkem této zejména pro nefilosofa zmatené a matoucí myšlenkové atmosféry je obecný zvyk vidět a odhalovat tak zvané metafyzické „předsudky“ u druhých, ale vlastní buď nevidět, nebo je za žádné předsudky nepovažovat. Slovo metafyzika a metafyzičnost proto nese silný pejorativní náboj, aniž by jej mohlo opřít o jakýkoliv věčný základ.

Sám problém, jak by bylo možno z tohoto povážlivě konfuzečního stavu najít východisko, vyžaduje rozsáhlou diskusi. Ta však může mít nějaký pozitivní význam pouze za toho předpokladu, že dojde alespoň k nějaké počáteční a předběžné dohodě o východiscích. Opěrnými body se tu mohou stát jednak některé klasické formulace, jednak jejich heuristické upřesnění, které může být později zajisté revidováno. Také zde platí, že de principiis non est disputandum; je však třeba se alespoň pokusit mluvit ne-li tímž, tedy alespoň blízkým jazykem. Vedle uvedených dvou opor bude proto zapotřebí se ještě také opřít o určitý jazyk, neboť o jazycích (především o tzv. s řečtinou „stejně původních“ resp. „rovnopůvodních“ jazycích) platí Hérakleitův výrok o vládci delfském, totiž že nic neříkají, ani nic neskrývají, ale dávají pokyny a znamenají. Zejména v nejzákladnějších filosofických otázkách musí filosof myslit co možná jazyku „po srsti“ a nikoliv „proti srsti“ (ledaže by takové promlouvání „proti srsti“ mělo zvláštní a proti jazyku se filosoficky odůvodněně stavící smysl).

*

Ve spise, který vznikl jako soubor několika původně k sobě asi nenáležících textů Aristotelových a který byl mnohem později Andronikem z Rhodu označen jako „spis, který je zařazen za Fyzikou“, totiž právě jako „Metafyzika“, najdeme dvojí klasickou formulaci, která nám umožní jakýsi start. Čtvrtá kniha Metafyziky začíná poukazem na vědění (vědu), která teoreticky uvažuje o jsoucím jakožto jsoucím a o všem, co k tomu náleží. Dvanáctá kniha téhož souboru zase podtrhuje hned v první větě, že půjde o teoretické uvažování o „podstatě“ (OYSIA) a o zkoumání počátků a příčin „podstat“. Aniž bychom se pouštěli do bližšího rozboru Aristotelova chápání těchto formulací (protože to by nás právě vrátilo k celé komplexní problematice a také ke všem zmíněným konfuzím, k nimž v diskusi docházelo a stále ještě dochází), pokusme se na základě metodického zjednodušení, jehož povahu nadále budeme mít na paměti, charakterizovat metafyziku (tentokrát již nikoliv Aristotelovu, nýbrž tu, o jejímž konci a eventuelním novém počátku chceme uvažovat) jako způsob myšlení, který jsoucí myšlenkově uchopuje (jen) jako jsoucí a který dále toto „jsoucí jakožto jsoucí“ chápe jako podstatu. Co v případě provizorního, jen metodického přijetí tohoto dvojího výchozího výměru vyplývá z obou formulací?

Zajímá-li nás na nějakém jsoucnu pouze to, že jest a pokud jest, bude mít velkou důležitost, co rozumíme oním „jest“. Tak např. na otázku, zda pes nebo lípa „jsou“, můžeme kladně odpovědět ve dvojím různém smyslu: můžeme mít na mysli okamžitou jsoucnost anebo celý život obou bytostí, tedy jejich bytí. Uvažme nejprve onu druhou možnost. Strom jako živé jsoucno „jest“ po celou dobu trvání svého života. Přesto dnes nemůžeme říci, že „jest“ včerejší nebo zítřejší

(eventuelně poslední jarní nebo příští zimní) podoba či fáze stromu. Strom jako celek v čase tedy sice „jest“ po celou dobu svého života, ale jako (okamžitě) jsoucí „jest“ vždycky jenom hic et nunc. Strom jako jsoucno z velké, naprosto převažující části „již není“ nebo „ještě není“, ale jakožto jsoucí „jest“ vždycky pouze v přítomném okamžiku. Ve svých minulých jsoucnostech je tedy každé jsoucno nejsoucí, stejně jako je nejsoucí ve svých teprve budoucích jsoucnostech. Jakožto jsoucí může být jsoucno chápáno jen jako nyní jsoucí. Ovšem pokud bychom připustili u jsoucna to, co říká Augustin o čase, totiž že nejenom minulost už není a budoucnost ještě není, ale že dokonce i ten okamžik, který právě jest, okamžitě pomíjí, dostali bychom se do značných nesnází. Pomíjí-li každá okamžitá jsoucnost, co vlastně drží všechny jednotlivé jsoucnosti tak pohromadě, aby bylo možno o jsoucnu jako celku říci, že „ jest“ ?

Na tomto místě, které má rozhodující důležitost, odpovídá tradiční metafyzika tak, že jednotlivé jsoucnosti příslušného jsoucna jsou spolu spojeny a sjednoceny tím, co je jim všem společné, v čem se od sebe neliší, co je složkou a součástí každé z nich (a právě proto složkou nejdůležitější). Není pak divu, že to, co je všem jsoucnostem jsoucna společné, tj. co trvá ve své identitě v průběhu celé série střídajících se jsoucností naprosto beze změny, je pochopeno jako podstata (OYSIA).

(část B)

Metafyzika je někdy ztotožňována s filosofií všeobecně, jindy je považována za jednu její část. Nejstarší filosofický spis, který nese tento název, se tak původně nejmenoval; vlastně se nejmenoval nijak, protože nebyl jako jedna kniha Aristotelem koncipován, ale vznikl složením několika částí, jež vznikly za různých okolností. A protože to knihovníkům dělalo potíže, jeden z nich, Andronikos z Rhodu, tento spis označil podle místa, na němž byl zařazen. Byl totiž za Aristotelovou Fyzikou (řecky onačovanou FYSIKÉ nebo FYSIKÉS AKROASIS); a protože „za“ se řecky řekne META, byl zmíněný spis označen jako ten, který je „za Fyzikou“ resp. za tím, čím se THEÓRIA FYSIKÉ zabývá (tj. TA FYSIKA, což znamená jak FYSEI ONTA, tak pojednání o tom, co jsou FYSEI ONTA), a tedy jako META TA FYSIKA. Dvojitá možnost chápání výrazu TA FYSIKA velmi brzy inspirovala pozdější myslitele k revizi původního knihovnického významu slova „metafyzika“ a k jeho reinterpetaci ve smyslu filosofickém. Docházelo k tomu v době, která už dlouho zapomínala na původní chápání toho, co bylo označováno slovem FYSIS, a už vůbec nerespektovala, že META není HYPER. Tak došlo posléze k tomu, že fyzika se měla zabývat věcmi přírodními a přirozenými, kdežto metafyzika věcmi nadpřírodními a nadpřirozenými. O věci nadpřirozené však mělo odedávna eminentní zájem náboženství (nikoliv mýtus, který zase neznal nic, co by bylo vskutku „přirozené“); rozlišování mezi věcmi přirozenými a nadpřirozenými bylo a je možné jen v rámci náboženství, v němž se lidský život a svět jeví jako rozštěpený na dvě radikálně od sebe odloučené oblasti, totiž na sféru profánního a sféru sakrálního. Slovo metafyzika tedy nabylo významu, který má smysl jen pro religiózní myšlení. Metafyzika v tomto posunutém významu je tak neodlučně spjata s náboženstvím resp. s náboženskostí.

Tzv. moderní doba může být snad nejlépe charakterizována jak úpadkem a rozpadem religiozity, tak úpadkem a ztrátou prestiže všeho, co bývalo spojováno s metafyzikou. Moderní člověk ztratil celý jeden rozměr svého života, ano celý jeden rozměr světa: jeho život a jeho svět byly zbavovány toho, co se latinsky nazývalo supernaturale, totiž „nadpřirozené“. Vše, co dosud bývalo chápáno jako něco nadpřirozeného, muselo být nyní vysvětleno přirozeně; pokud to nebylo možné, bylo to odkázáno do oblasti pověr a smyslových klamů, eventuelně lží a podvodů. Jestliže byly „hodnoty“ tradičně chápány jako něco, co není FYSEI, tj. co

není dáno přirozeně (vzpomeňme si, že staří Řekové rozlišovali to, co je FYSEI, od toho, co je THESEI nebo NOMÓ), zbývalo nyní jediné řešení: co není přírodního původu, je lidským výtvozem. Chtít určovat, zda výtvozem dobrým či špatným, nemá žádnou zavazující platnost, neboť měřítko tu stanovil zase jenom člověk. Hodnoty, které by nestanovil člověk a které by přesto byly pro člověka závazné, jsou iluzí; člověk se zajisté docela bez hodnot neobejde, musí žít v nějakém řádu, ale tento řád ustavuje jen on sám resp. společnost na základě zkušeností mnoha generací. Takový řád a takové hodnoty nejsou ničím věčným ani trvalým; změněné poměry si žádají změněných hodnot a norem. A právě dnes tomu chtělo být tak, že žijeme v době přechodné, kdy se rozkládá a pomíjí už nevyhovující řád a kdy jsou všechny tradiční hodnoty znehodnoceny. Žijeme v době, kdy si člověk musí stanovit hodnoty nové a kdy se musí rozhodnout pro jiný, nový řád svého života. Novým pohledem na člověka a na dějiny se zbavuje moderní společnost posledních zbytků metafyziky a ovšem také všech reliktních stále ještě přežívajících religiozity; i když občas dochází k větším nebo menším vlnám jakéhosi oživení náboženství (většinou pod mimoevropskými vlivy), je to příhoda jen dočasná. Moderní člověk dospěl a jako dospělý se musí přestat zabývat dětinskostmi. Dětinskostí vlastně byla i vášnivá polemika s metafyzikou a s náboženstvím; postmoderní člověk si tento osvícenský přežitek rád odpustí. Konec konců to byla na obou stranách jen záležitost rétoriky (a sofistických i eristických technik).

Proti této rozšířené, asi převažující tendenci se občas zvedne většinou omezený a ne dost zasvěcený a do hloubky jdoucí odpor. Obvykle má vysloveně konzervativní a tradicionalistický ráz. Nebere vážně, co se v evropském novověku vlastně událo, bere to jako omyl a scestí, proti kterému je jenom jediná náprava, totiž vrátit se na rozcestí a pak jít dál „cestou pravou“. To však je nemožné, jak ví každý, kdo rozumí časovosti a dějinnosti lidského individuálního i společenského (tj. také myšlenkového, kulturního a duchovního) života. Obnovovat starou metafyziku je zcela nemožné a pro bytostného myslitele dokonce nemyslitelné. Minulost nelze oživovat tím, že se k ní a do ní budeme chtít vracet, ale můžeme na ni novým způsobem navazovat a tak ji přitahovat k sobě, činit ji součástí a složkou své přítomnosti. To však může provést jen ten, kdo plně žije v přítomnosti. Kdo se z přítomnosti utíká k minulosti, přítomnost bagatelizuje a na budoucnost vůbec není doopravdy připraven, ten se tak vzdává svého podílu na přípravě příštích dnů a let. Křísit staré metafyziky a nabízet je dnešnímu člověku se velice podobá tomu, co bylo již jednou metaforicky označeno jako podání kamene tomu, kdo prosil o chléb, a hada tomu, kdo prosil o rybu. A přece není v našem století málo myslitelů, kteří se z nejhlubších filosofických motivů pokoušejí obnovit něco z toho, co náleží k „první filosofii“ a co bylo v důsledku několika tak kuriózních významových posunů po dlouhá staletí jmenováno „metafyzikou“. Někteří z těchto myslitelů tohoto názvu užívají a chtějí dokonce obnovit jeho zašlou slávu; jiní dávají přednost termínům jiným. Nicméně samo slovo je docela pěkné; bylo by jistě škoda, kdyby se mělo vztahovat jen na nějaký dávný reliktní minulosti, na něco zašlého a vyhynulého. Prvním předpokladem jeho rehabilitace je obnova porozumění pro jiné řecké slovo, totiž FYSIS.

(nedokončeno)

[součástí fragmentu jsou i následující poznámky, které zřejmě tvoří myšlenkové poznámky z roku 1991, ale jejich datace není zřejmá, navíc jsou fragmentární povahy; proto je necháváme na tomto místě:]

str. 20:

Naším základním problémem bude nejenom úloha FYSIS v tzv. přírodě, ale také v lidské společnosti. Aristotelés měl za to, že obec je „od přírody“, FYSEI, a Herder

považoval národy za přirozené celky, tedy vlastně také za dané FYSEI. My budeme klást důraz na to, že „od přírody“, tj. FYSEI, jsou jenom biologičtí jedinci, ale nikoliv už jejich společenství, a tím

str.29:

Vynález pojmů a pojmovosti znamená nejen počátek prohlubování distance mezi mínícím a míněným, mezi aktem vědomí a skutečností, k níž se za pomoci pojmu (a příslušného intencionálního předmětu) vztahuje, ale znamená jakousi pronikavou, nesmírně závažnou změnu v povaze samotných aktivit člověka na rozdíl od akcí a aktivit jiných živých bytostí. Díky pojmům a pojmovosti se začínají prosazovat rozsáhlé praktické strategie, které mají logiku, jež nejenom není odvozena z FYSIS, ale jež si postupně nejrůznější fyzické (fysiologické) struktury stále víc podmaňuje, a to způsobem, který vždy nejprve dlouho uniká ve svých dalekosáhlejších důsledcích jak pozornosti, tak kontrole těch, kdo jsou za ni odpovědni. Tato od původní živé a pro život platné logiky odtržená logika věcí (předmětných struktur, setrvačností, odosobněných komplexů, živených však lidskou aktivitou) se stále více prosazuje ve své nejen protibiologické a protiekologické povaze, ale dokonce se emancipuje vůbec z lidských souvislostí a stává se přinejmenším některými svými složkami logikou protilidskou a nelidskou.

str.39:

souvisí; ví to, jak zřejmo, i Aristotelés. Ten však jde dál: FYSIS vládne nejen zrodu a růstu, ale také hynutí a smrti (a dokonce i zjinačení, „ kvalitativní změně“). FYSEI nejen věci vznikají, ale také zanikají. Zánik není tedy nějakým opakem či dokonce popřením FYSIS, nýbrž dochází k němu FYSEI. (Neplatí to o každém zániku, ale to nechme stranou.) Vznik i zánik FYSEI mohou být dvojího druhu: může to být buď naprostý vznik a naprostý zánik (HAPLÉ GENESIS, HAPLÉ FTHORA) nebo zjinačení (ALLOIÓSIS). Aristotelés ovšem vznik jsoucího z naprosto nejsoucího nepřipouští, ale uvažuje o něm, aby jej mohl zamítnout. Tato věc však není dostatečně vyjasněna a proto musí být jako otázka položena znovu. Právě pro chápání FYSIS je elementárně důležité objasnění, jak může být vznik z nejsoucího (GENESIS EK MÉ ONTOS) pochopen jako vznik FYSEI (přirozený, od přírody). Kdybychom na tom chtěli trvat, pak by se musela vláda FYSIS (resp. její dosah) nutně klenout i nad nejsoucím (alespoň v nějakém smyslu a nějakém rozsahu). Aby tomu tak mohlo být, musela by sama FYSIS být chápána jako nejsoucí, jako MÉ ON. Pak by plným

křesťanské tradice je podoben Bohu, citováno přesně: byl stvořen k obrazu božímu. Protože Bůh nemá FYSIS, nemůže se ani člověk Bohu podobat ve své FYSIS (tj. ve fyzické složce své bytosti), nýbrž ve složce ne-fyzické, mimo-fyzické či snad nad-fyzické. Je-li Bůh bytostí metafyzickou, může mu člověk být podoben rovněž jen ve své metafyzické složce, tj. jako bytost metafyzická. Potud by platilo, že zkoumáním a popisem přirozenosti člověka nikdy nemůžeme postihnout člověka celého, nýbrž jen tu jeho stránku či složku, která se týká jeho FYSIS a jeho těla (včetně duševní stránky). Jakožto člověk musí však člověk být pochopen jako bytost metafyzická. Mluvit však o metafyzické přirozenosti člověka je strašně nefilosofické, je to paralogické, i když to už téměř nikdo takto necítí.